

Collectieve redzaamheid

Lessen van en voor burgerinitiatieven rond bestaanszekerheid

Verslag van een project in de provincie Limburg

Raf Janssen en Nicole Estejé

Panningen/Amersfoort, maart 2019

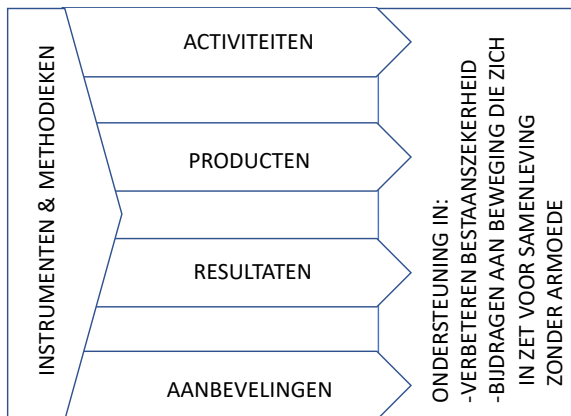
INLEIDING

De Sociale Alliantie is een landelijk netwerk dat zich inzet voor een samenleving zonder armoede en dat (groepen) mensen in kwetsbare posities stimuleert en ondersteunt om daartoe samen initiatieven op te zetten. Daarbij richten deze initiatieven zich op het behoud en/of herstel van sociale grondrechten. Omdat ze in collectief verband aan dit doel werken, spreken we van sociale coöperaties, ook al is het merendeel van deze burgerinitiatieven geen coöperatie in juridische zin.

In de jaren 2013 – 2017 heeft de Sociale Alliantie samen met een aantal koplopers op het terrein van sociale coöperaties, instrumenten en methodieken ontwikkeld die bruikbaar zijn voor basisinitiatieven van groepen mensen met weinig inkomen die als collectief hun situatie willen verbeteren. In het project 'collectieve redzaamheid' zijn deze instrumenten en methodieken ingezet ter ondersteuning van burgerinitiatieven in de provincie Limburg, die zich inzetten voor het verbeteren van hun bestaanszekerheid en daarmee concrete bijdragen leveren aan het op gang brengen van een beweging die ijvert voor een samenleving zonder armoede.

In het kader van de Experimenteerregeling Sociale Agenda Limburg heeft de provincie Limburg middelen beschikbaar gesteld voor de uitvoering van het project *Collectieve redzaamheid*. De voorbereiding van het project vond plaats in 2017; de uitvoering in 2018. In deze notitie wordt verslag gedaan van de activiteiten.

Schema Projectverslag op hoofdlijnen

Hoofdstukindeling Projectverslag

- Inleiding
- Leeswijzer
- Hoofdstuk 1 Startpositie: Enkele kenmerken over de start van het project
- Hoofdstuk 2 Activiteiten: Wat hebben we gedaan?
- Hoofdstuk 3 Producten: Welke producten heeft dit project opgeleverd?
- Hoofdstuk 4 Resultaten: Welke resultaten zijn er met het project gerealiseerd?
- Hoofdstuk 5 Aanbevelingen: Wat is ervoor nodig om de resultaten te verduurzamen?

LEESWIJZER

Gedurende de looptijd van het project 'Collectieve Redzaamheid' zijn bij verschillende gelegenheden ervaringen en denkbeelden uitgewisseld. Hiervan wordt verslag gedaan in hoofdstuk 4. In onderstaand schema wordt een korte aanduiding gegeven van de onderwerpen die bij verschillende gelegenheden ter sprake zijn gekomen. Daarbij wordt telkens de paragraaf vermeld waarin deze onderwerpen worden behandeld. Aan de hand van deze leeswijzer kan een (eerste) keuze worden gemaakt uit de grote hoeveelheid onderwerpen die behandeld worden in dit verslag.

A – THEMA'S WAAROVER VAN GEDACHTEN IS GEWISSELD

Thema	Onderwerpen die aan bod komen	Paragraaf
Sociale grondrechten	a. Burgerrechten, politieke rechten, sociale rechten b. Sociale rechten kunnen alleen gedijen in een collectief c. Sociale coöperaties geven invulling aan sociale rechten	4.2.1.a 4.2.1.b 4.2.1.c
Gemeengoed	a. Opkomst van het domein van het gemeengoed b. Sociale coöperaties werken aan vorming van nieuw domein	4.2.2.a 4.2.2.b
Rol welzijnswerk	a. Burgerinitiatieven, hulpje of vervanger van welzijnswerk? b. Er is ruimte nodig voor het organiseren van tegenspraak c. Professionalisering van burgerinitiatieven	4.2.3.a 4.2.3.b 4.2.3.c
Relatie met armoedevraagstuk	a. Ontdekking 19 ^e eeuw: armoede is geen noodlot b. Eigen verantwoordelijkheid vervangt sociale rechtvaardigheid c. Individualisering (eigen kracht) duwt het collectief weg d. Strijd tegen armoede is verengd tot hulp aan arme mensen e. Meedoen in collectief geeft mensen nieuwe identiteit	4.2.4.a 4.2.4.b 4.2.4.c 4.2.4.d 4.2.4.e
Burgerinitiatieven en overheid	a. De overheid definieert de burgers niet langer als klant b. Relatie bekijken vanuit het perspectief van de leefwereld c. Burgers nemen zelf ruimte voor eigen initiatief ipv krijgen d. Burgerinitiatieven verbreden het begrip 'openbaar bestuur' e. Wie is eigenaar van het initiatief, wie heeft de zeggenschap? f. Wie is de baas over geld dat uitgespaard wordt door burgers?	4.2.5.a 4.2.5.b 4.2.5.c 4.2.5.d 4.2.5.e 4.2.5.f
Vernieuwing van de democratie	a. Wat is het algemeen belang en hoe bewaak je dat? b. Sociale coöperaties zorgen voor verbreding van democratie c. Sociale coöperaties 'veralledaagsen' de politiek d. Sociale coöperaties bevorderen samenwerken met verschillen e. Verhouding tussen burgercollectieven en gemeenteraad	4.2.6.a 4.2.6.b 4.2.6.c 4.2.6.d 4.2.6.e
Verschillende vormen van burgerinitiatieven	a. Burgerparticipatie en overheidsparticipatie b. Sociaal ondernemen c. Buurtbudget d. Right to Challenge e. Sociale coöperatie	4.2.7.a 4.2.7.b 4.2.7.c 4.2.7.d 4.2.7.e
Proces van opbouw van burgerinitiatief	a. Relatie burger-burger staat centraal b. Basiscondities van bestaanszekerheid moeten zijn geborgd c. Aanbevelingen uit de praktijk d. Geen blauwdrukken; wel nieuwe wegen durven verkennen e. Er kan ruimte worden gecreëerd binnen de bestaande regels f. Pas formaliseren als het nodig is g. Kennis opbouwen ook over de systeemwereld	4.2.8.a 4.2.8.b 4.2.8.c 4.2.8.d 4.2.8.e 4.2.8.f 4.2.8.g
Mogelijkheden en beperkingen van sociale coöperaties	a. Medeburgers beoordelen is lastig b. Legitimatie door regels en procedures c. Vaardigheden om te communiceren en zaken af te stemmen	4.2.9.a 4.2.9.b 4.2.9.c

Proces van vorming van netwerken	<ul style="list-style-type: none"> a. Gelijkgerichte belangen b. Wisselende samenstelling c. Belangen op kortere en langere termijn 	<ul style="list-style-type: none"> 4.2.10.a 4.2.10.b 4.2.10.c
Vakschool sociale coöperaties	<ul style="list-style-type: none"> a. Meer inzicht verkrijgen in eigen positie en rol b. Aspecten die uitgediept moeten worden 	<ul style="list-style-type: none"> 4.3.1.a 4.3.2.b

B – BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN

Bevindingen	<ul style="list-style-type: none"> 1. Onvoldoende onderscheid tussen participatie en zelfsturing 2. Gangbare denken en doen blijven hardnekkig 3. Werkelijkheid te veel bekeken door bril van overheid 4. Het begrip ‘openbaar bestuur’ kan worden verbreed 5. Sociale coöperaties beheren gemeengoed uit publiek belang 6. Het collectief komt opnieuw in zicht 	<ul style="list-style-type: none"> 5.1.1. 5.1.2. 5.1.3. 5.1.4. 5.1.5. 5.1.6.
Aanbevelingen	<ul style="list-style-type: none"> 1. Bereid zijn om gangbare denken en doen te heroverwegen 2. Zich presenteren als sociale coöperatie versterkt positie 3. Gestarte activiteiten moeten worden verduurzaamd 4. Uitwisseling en scholing zijn nodig 	<ul style="list-style-type: none"> 5.2.1. 5.2.2. 5.2.3. 5.2.4.

HOOFDSTUK 1 – SCHETS VAN HET LANDSCHAP BIJ AANVANG VAN HET PROJECT

Bekeken door de bril van burgercollectieven vielen ons bij de start van het project de volgende kenmerken van het Limburgse landschap op:

1. Limburg herbergt diverse initiatieven:
  - a. Breed scala van initiatieven in kaart gebracht door Verkenners van de Vereniging Limburg/Sociale Agenda
  - b. Initiatieven onder noemer van burgerparticipatie
  - c. Zelfsturing 3.0
  - d. Dorpsoverleggen en dorpscoöperaties
  - e. Lokale initiatieven m.b.t. sociaal ondernemen
2. Bij gemeenten en organisaties op de terreinen van wonen, werken, welzijn, gezondheid en onderwijs is een groeiende aandacht voor burgerinitiatieven. Deze aandacht is mede ontstaan en geïntensiveerd door de decentralisatie-operatie (de overdracht van rijkstaken naar de gemeente) en de daarbij opkomende roep om verandering van denken en doen.
3. Er is noodzaak te bespeuren van meer van onderop doen, te herkennen bijv. aan de taakstellende herstructurering van Huis voor de Zorg in Burgerkracht Limburg
4. We vonden geen a priori sociale coöperaties zoals we die elders in het land aan hebben getroffen, d.w.z. dat er weliswaar veel burgerinitiatieven zijn, maar dat deze (nog) geen eigen identiteit ontleen aan het samen werken aan behoud en/of herstel van sociale grondrechten.
5. Alles overziend staat armoedebestrijding sterk in het teken van hulpverlening aan arme mensen en ontbreekt veelal de basisbeweging van arme mensen die zich samenpakken om door eigen activiteiten hun bestaanszekerheid te herstellen of te behouden.

HOOFDSTUK 2 - ACTIVITEITEN

In het kader van het project *collectieve redzaamheid* zijn de volgende activiteiten ondernomen:

2.1. Informatiepakket

Er is een informatiepakket samengesteld met goede voorbeelden van burgerinitiatieven rond sociale grondrechten. Deze initiatieven, die aangeduid worden als sociale coöperaties, zijn erop gericht om door eigen werkzaamheid bestaanszekerheid te behouden of te herwinnen en daarmee bij te dragen aan het dichterbij brengen van een samenleving zonder armoede. Het informatiepakket bestaat uit de volgende onderdelen: tentoonstellingsbanners met goede voorbeelden van sociale coöperaties; een informatiemap over context, achtergronden en perspectieven van sociale coöperaties; een cahier over het kleinschalig herontwerpen van sociale grondrechten.

2.2. Oefenmanifestatie

Er is een oefenmanifestatie annex themabijeenkomst opgezet in Breda. Gekozen werd voor Breda, omdat daar een krachtig voorbeeld van een sociale coöperatie aanwezig is, die al jarenlang een goede functie vervult voor het bouwen aan bestaanszekerheid van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt; tevens heeft deze sociale coöperatie een goede samenwerking opgebouwd met de lokale overheid.

Een aantal mensen uit Limburg (Weert, Heerlen, Maastricht) heeft aan deze oefenmanifestatie deelgenomen en samen met het projectteam de vertaalslag naar Limburg uitgewerkt.

2.3. Tentoonstellingen en bijeenkomsten

Er zijn tentoonstellingen en themabijeenkomsten over burgerinitiatieven rond sociale grondrechten en bestaanszekerheid georganiseerd in de volgende gemeenten in Limburg: Weert, Roermond, Maastricht, Peel en Maas, Gennep, Venray, Horst aan de Maas en Venlo. In alle plaatsen is dit gebeurt in overleg en samenwerking met lokale partners, waaronder basisinitiatieven, gemeenten, bibliotheken, welzijnswerk (buurtwerk/jeugdwerk), woningcorporaties.

Elke tentoonstelling had een standaard aanpak om zoveel mogelijk mensen te bereiken:

1. Locatie: op een centrale plek in de openbare bibliotheek van de gemeente
2. Opening door de lokale wethouder in bijzijn van bewoners, professionals en de pers
3. Mediabereik: elke tentoonstelling heeft aandacht gehad in de lokale media (via publicaties in huis-aan-huis-bladen en via uitzendingen op lokale omroepen)
4. Doorlooptijd: de tentoonstelling heeft op elke locatie minimaal twee weken gestaan.
5. Tijdens de doorlooptijd van de tentoonstelling hebben we op elke locatie een themabijeenkomst gehouden

Tevens zijn er op de meeste locaties gedurende de doorlooptijd steeds twee open inloop momenten geweest waarop de initiatiefnemers van de tentoonstelling op locatie aanwezig waren om een toelichting te geven. Dit om vooral geïnteresseerde burgers op zo laagdrempelig mogelijke manier te informeren over sociale coöperaties. Op elke locatie zijn daarbij een aantal boeiende individuele gesprekken gevoerd.

2.4. Inleidingen/workshops

Over de opkomst van sociale coöperaties zijn inleidingen en/of workshops verzorgd tijdens door derden georganiseerde bijeenkomsten, zoals netwerkdagen van de Verkenners van de Vereniging Limburg, Huis voor de Zorg (Burgerkracht Limburg), Spil in de Wijk.

2.5. Opbouwen netwerk

Er is ondersteuning gegeven aan initiatieven netwerkbijeenkomsten van basisinitiatieven in een wijk (Mariaberg Maastricht) en in twee steden (Maastricht en Weert).

2.6. Videofilm

Middels een videofilm is een beeld geschetst van de rol en de positie van een vrijwilliger die basisinitiatieven in de eigen buurt op gang wil brengen.

2.7. Cursus

Er is een cursus ontwikkeld voor nieuw vakmanschap met betrekking tot sociale coöperaties, met afzonderlijke curricula voor enerzijds kartrekkers van basisinitiatieven en anderzijds medewerkers van instellingen (gemeenten/welzijnswerk).

HOOFDSTUK 3 - PRODUCTEN

In het kader van het project *collectieve redzaamheid* is een aantal producten opgeleverd. Deze worden hieronder kort beschreven. Ze kunnen worden ingezien via www.peer-m.nu

3.1. Tentoonstelling over sociale coöperaties

Sociale coöperaties is de verzamelterm voor burgerinitiatieven die door eigen inzet en activiteiten werken aan een verbetering van hun bestaanszekerheid en aan het behoud/herstel van sociale grondrechten. Op banners is een impressie gegeven van negen goede voorbeelden van sociale coöperaties uit geheel het land: wijkondernemingen, buurtvoorzieningen, weggeefwinkel, delen van gereedschap. Middels een CR-code op deze banners kunnen mensen een filmimpressie krijgen van deze coöperaties. Een tiende banner geeft algemene informatie over sociale coöperaties en sociale grondrechten.

3.2. Enkele filmimpressies

Er zijn filmimpressies gemaakt van de opening van de tentoonstelling over sociale coöperaties in de gemeenten Weert, Roermond, Maastricht, Peel en Maas, Gennepe, Venray, Horst aan de Maas.

3.3. Informatiemap

Tijdens het project is een informatiemap gebruikt over context, achtergronden en perspectieven van sociale coöperaties. Het is een groot-formaat-map waarin op toegankelijke wijze een routekaart geschetst wordt voor een expeditie waarmee diverse basisinitiatieven in Nederland mee bezig zijn, nl. met het zoeken naar uitwegen uit een armoedebeleid dat steeds exclusiever het karakter krijgt van charitatieve hulpverlening en het zelf banen van brandlanen naar nieuwe perspectieven op 'eigen-gemaakte' vormen van bestaanszekerheid. De informatiemap geeft een korte schets van het tot stand komen van sociale grondrechten, de taak van de overheid bij het realiseren van deze rechten, de toename van de armoede vanwege de verdunning van de taakopvatting bij de overheid, de zoektocht van basisinitiatieven van burgers naar een kleinschalige en collectieve herinvulling van sociale grondrechten en heropbouw van bestaanszekerheid. Er wordt een schets gegeven van een ontdekkingstocht naar het zelf opzetten van een sociale coöperatie en een aantal pioniers laten zien hoe op lokaal niveau sociale coöperaties concrete bijdragen leveren aan het herwinnen en vergroten van bestaanszekerheid. Er worden voorbeelden gegeven van praktische samenwerking in de directe leefwereld van mensen. Daarmee kunnen doelen worden bereikt die mensen ieder voor zich niet kunnen realiseren. Dat is de positieve werking van sociale coöperaties: ze bieden een andere kijk op het gangbare, ze inspireren om anders te denken en anders te doen.

3.4. Cahier over kleinschalige burgerinitiatieven m.b.t. sociale grondrechten

Cahier over achtergronden en mogelijkheden van kleinschalige burgerinitiatieven om een nieuwe invulling te geven aan sociale grondrechten. Verduidelijkt wordt wat sociale grondrechten zijn, hoe ze tot ontwikkeling zijn gekomen in de opbouw van de verzorgingsstaat, hoe ze onder druk zijn komen te staan vanwege de afbraak van de verzorgingsstaat, hoe burgercollectieven ontstaan die proberen om met eigen werkzaamheid een herinvulling te heven aan sociale grondrechten, hoe deze initiatieven daarbij zoeken naar een nieuwe maatschappelijke ruimte tussen het private domein en

het publieke domein en hoe deze initiatieven hun interne en externe verhoudingen kunnen regelen via het Bijzonder Statuut en het Sociaal Aandeelhouderschap.

3.5. Serie presentaties over onderwerpen rond het thema sociale coöperaties:

Er is een uitgebreide PowerPoint gemaakt over verschillende aspecten van sociale coöperaties. Zie www.peer-m.nu Uit de dia's van deze PowerPoint zijn telkens selecties gemaakt ten behoeve van werkbijeenkomsten waarin een of twee aspecten van sociale coöperaties zijn uitgediept en met belangstellenden zijn besproken.

a. Sociale grondrechten

Presentatie over sociale grondrechten die in 1983 in de Grondwet zijn vastgelegd als opdracht aan de overheid. Deze moet zorgdragen voor: werkgelegenheid (art. 19), bestaanszekerheid (art. 20), bescherming van leefmilieu (art. 21), volksgezondheid, woongelegenheid en ontplooiing (art. 22) en onderwijs (art. 23).

b. Domein van het gemeengoed

Presentatie over het ontstaan van een nieuw domein (het domein van de 'commons', het gemeengoed, het gemeenschappelijke) naast het publieke domein (het domein van de overheid) en het private domein (het domein van de markt).

c. Ontstaan en werking van sociale coöperaties

Presentatie over ontstaan en werking van sociale coöperaties, en de moeite die het kost voor burgers en overheden om voorwaardenscheppende condities tot stand te brengen en in stand te houden.

d. Samenwerking tussen sociale coöperaties

Presentatie over het tot stand brengen van samenwerking tussen sociale coöperaties in een stad of regio.

e. Rol van overheid en welzijnswerk

Presentatie over de rol van overheid en welzijnswerk ten aanzien van initiatieven die groepen burgers nemen ten aanzien van sociale grondrechten.

f. Sociale coöperaties en de strijd tegen armoede

Presentatie over de opkomst van burgerinitiatieven rond bestaanszekerheid en de strijd tegen armoede.

g. Mogelijkheden en beperkingen

Presentatie over mogelijkheden en beperkingen van sociale coöperaties aan de hand van een voorbeeld van een wijk in een Engelse stad die alle taken van de overheid overneemt. Niet alle taken lenen zich voor overname door burgerinitiatieven.

h. Vernieuwing van de democratie

Presentatie over sociale coöperaties en de vernieuwing van de democratie. Burgerinitiatieven verbreden de opvatting over politiek: naast instellingen van de politiek zoals parlement,

gemeenteraad etc komt er aandacht en erkenning voor activiteiten van het politieke, dat wil zeggen concrete activiteiten van burgers die bezig zijn met de vormgeving van hun samenleven.

i. Eigen aard van initiatieven

Presentatie over het onderscheid tussen sociale coöperaties, sociaal ondernemen, buurtrechten en right to challenge. Vaak worden al deze initiatieven op één hoop gegooid. Het is echter van belang een helder onderscheid te blijven maken, omdat de posities, belangen en perspectieven heel verschillend zijn.

3.6. Film over positie van kartrekker van burgerinitiatief

Film over positie en rol van een actieve wijkbewoner die sociale initiatieven in zijn wijk opzet en worstelt met een gebrek aan ondersteuning door en commitment van de lokale overheid.

3.7. Vakschool sociale coöperaties

Ontwerp van een curriculum voor kartrekkers van basisinitiatieven en een curriculum voor medewerkers van gemeenten en andere (overheids)instellingen aan de Vakschool Sociale Coöperaties.

HOOFDSTUK 4 - RESULTATEN

Met het project *Collectieve redzaamheid* is een aantal kwantitatieve en een aantal kwalitatieve resultaten bereikt. En er zijn resultaten bereikt wat betreft de verduurzaming van de beweging en de inzichten die met het project tot stand zijn gebracht. We geven hiervan een korte opsomming.

4.1. KWANTITATIEVE RESULTATEN

4.1.1. Tentoonstelling in 8 Limburgse gemeenten

In de volgende gemeenten heeft de tentoonstelling Sociale Coöperaties gestaan:

<i>Gemeente/Organisatie</i>	<i>Periode</i>
Weert	10 – 18 januari 2018
Roermond	14 – 28 maart 2018
Maastricht	24 mei t/m 6 juni 2018
Peel en Maas	7 – 27 september 2018
Gennep	1 – 19 oktober 2018
Venray	19 oktober – 9 november 2018
Horst aan de Maas	9 – 23 november 2018
Venlo	23 november – 14 december 2018

Daarnaast heeft de tentoonstelling ook gestaan op een Netwerkdag van Huis voor de Zorg (7 juni 2018) en bij de bijeenkomst van Spil in de Wijk (21 juni 2018)

4.1.2. 500 deelnemers aan werkbijeenkomsten

Tijdens de themabijeenkomsten in het kader van de tentoonstelling en in workshops bij andere gelegenheden zijn in de projectperiode in Limburg ca. 500 kartrekkers van burgerinitiatieven en medewerkers van gemeenten en instellingen bereikt. Met hen is een dialoog op gang gebracht over rol en betekenis van sociale coöperaties en is een aanzet gegeven tot een uitwisseling van ervaringen.

4.1.3. Netwerkbijeenkomsten in Maastricht

Omdat zich met name in Maastricht de meeste basisinitiatieven manifesteerden is daar meegewerkt aan het verbinden van deze basisinitiatieven. Dat heeft geresulteerd in een tweetal zogeheten 'familiebijeenkomsten' waar initiatieven ervaringen hebben uitgewisseld en waar vormen van samenwerking zijn verkend.

4.2. KWALITATIEVE RESULTATEN

4.2.1. Kennismaking met sociale grondrechten

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over het ontstaan, de rol en betekenis van sociale grondrechten. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Drie soorten mensenrechten

Er zijn drie soorten mensen: burgerrechten, politieke rechten en sociale rechten.

Burgerrechten zijn tot stand gebracht in de 18^e eeuw. De centrale waarde van burgerrechten is individuele vrijheid. Daarom worden ze ook wel vrijheidsrechten genoemd. Het gaat om recht op eigendom, op vrije meningsuiting, op vrijheid van levensovertuiging, op vrijheid van vereniging en vergadering, op eerlijke berechting. Het zijn rechten die het individu beschermen tegen de machtswillekeur van de overheid.

Politieke rechten zijn tot stand gebracht in de 19^e eeuw. De centrale waarde van politieke rechten is participatie. Het gaat om rechten die burgers de mogelijkheid geven om actief mee te doen in het overheidsbeleid. Het gaat om rechten zoals het kiesrecht, het recht op deelname aan het bestuur en het recht op het vormen van politieke partijen.

Sociale rechten zijn tot stand gebracht in de 20^e eeuw. De centrale waarde van sociale rechten is sociaal welzijn. Het gaat om recht op arbeid, sociale zekerheid, maatschappelijke en culturele ontwikkeling, gezondheid, wonen, onderwijs. In Nederland zijn deze rechten in 1983 verankerd in de Grondwet (art. 19-23). De sociale grondrechten zijn instructienormen, dat wil zeggen dat ze een actief optreden van de overheid vereisen. De overheid moet ervoor zorgen dat er sociale gerechtigheid heerst en dat burgers zich voldoende kunnen ontplooien en dat hun bestaanszekerheid geborgd is.

b. Sociale rechten stelen op het collectief

Burgerrechten en politieke rechten vinden hun basis in het individu; sociale rechten stelen op het collectief, ze vragen een bepaald type samenleving, zoals bijvoorbeeld de verzorgingsstaat. Bij burgerrechten en politieke rechten ligt de nadruk op het individu dat als persoon bepaalde rechten heeft. Die invalshoek van persoonlijke rechten volstaat niet bij sociale rechten. Daar gaat het om een relationeel individubegrip: een persoon die bepaald wordt door zijn relatie met anderen. Bij sociale rechten is de burger niet louter burger, maar eerst en vooral medeburger. Naast de rechtendimensie kan bij sociale rechten een gemeenschapsdimensie onderscheiden worden. Sociale rechten zijn tot bloei gekomen in de verzorgingsstaat. Dat is een type samenleving waarin het collectief, het gemeenschappelijke, een centrale plaats had. De veranderingen die de verzorgingsstaat intussen heeft ondergaan roepen de vraag op of er nog voldoende collectieve basis is om de sociale rechten te dragen. De twijfel daarover groeit. Mensen vinden dat de overheid zich onvoldoende kwijt van haar taak om sociale grondrechten te garanderen. Daarom pakken ze zelf deze taak op en creëren ze nieuwe collectieven – sociale coöperaties – omdat sociale grondrechten het collectief als sociale vorm nodig hebben om als recht tot ontwikkeling te komen en in stand te blijven.

c. Sociale coöperaties geven praktische en concrete invulling aan sociale grondrechten

In sociale coöperaties organiseren mensen zelf activiteiten die qua aard en vorm afwijken van de manier waarop ze georganiseerd worden overheid of markt. Dit nieuwe domein van sociale coöperaties krijgt vorm en inhoud door alledaags pioniersarbeid. Zonder daarop uit te zijn, zonder

daar blauwdrukken voor te ontwerpen, vormen sociale coöperaties bruggenhoofden naar nieuw denken en doen over samen leven, samen wonen en samen werken. Door verbindingen te leggen tussen sociale coöperaties onderling zien we langzaamaan een patroon ontstaan: deze burgercollectieven geven een praktische en collectieve invulling aan sociale grondrechten, rechten die zijn vastgelegd in de Grondwet. Vandaar de naam sociale coöperatie.

Het opzetten en deelnemen aan een sociale coöperatie is pionierswerk. Sociale coöperaties bewegen zich in een domein tussen het private en het publieke in en ze bestaan vaak uit heel verschillende mensen. Samen verantwoordelijk zijn voor de dingen die je samen doet en samen besluiten nemen kan zo best lastig zijn. Daarom is **samen leren** misschien wel het belangrijkste kenmerk van een sociale coöperatie.

Sociale coöperaties zijn divers, van verschijningsvorm tot thematiek. Ondanks die diversiteit, of juist vanwege die diversiteit, schijnen ze samen licht op een nieuwe manier van **samen leven, samen wonen** en **samen werken**. Wij vatten dit samen onder de noemer: nieuw vakmanschap. Een aantal sociale coöperaties hebben de handen ineengeslagen. Zij wisselen kennis en ervaringen met elkaar uit en maken die beschikbaar voor iedereen. (zie www.initiatief.nu)

4.2.2. Inzicht in kenmerken van het nieuwe domein van het gemeengoed

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over het ontstaan van een nieuw domein (het domein van het gemeengoed, de 'commons') naast het publieke domein (het domein van de overheid) en het private domein (het domein van de markt). Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Het domein van het gemeengoed is 'in de maak' en heeft een heel eigen aard

Vanuit de alledaagse werkelijkheid van mensen ontstaat een nieuw domein, het domein van het gemeengoed, het collectief, de commons. Dit is geen kant en klaar domein. De term 'gemeengoed' roept dat beeld op; maar het domein wordt gevormd door het proces van het creëren van gemeengoed. Daarbij gaat het om activiteiten die mensen zelf organiseren in hun eigen leefomgeving. Deze activiteiten wijken wat betreft aard en vorm af van de activiteiten van de twee vertrouwde domeinen van de markt en de staat. Deze vertrouwde domeinen worden vaak tegenover elkaar gezet, maar de aard en vorm van hun activiteiten lijken heel veel op elkaar. Beide domeinen berusten op concentratie van macht. In het private domein ligt de macht bij de eigenaar van goederen. Die neemt de besluiten en die is bij machte om anderen uit te sluiten. In het publieke domein is ook sprake van hiërarchie en ligt de macht in handen van degenen die aan de top van de hiërarchie staan. In het domein van het gemeengoed is de macht niet geconcentreerd bij een enkeling, maar wordt de macht juist verspreid over alle deelnemers: allen zijn eigenaar, schepper en gebruiker van het gemeengoed. Het gaat niet om een ding, een voorziening die buiten de mensen staat, een object dat door hen gebruikt kan worden; het gaat om een bron van leven die door

mensen zelf gemaakt en onderhouden wordt, die een deel van hun levensontwerp is, dat alleen in gezamenlijkheid tot stand komt en in stand gehouden wordt. Het scheppen en het gebruiken van gemeengoederen liggen in handen van de mensen zelf. Dat is een wezenlijk onderscheid met goederen, diensten of voorzieningen die door de markt of door de overheid aangeboden worden aan gebruikers, afnemers, consumenten.

b. Sociale coöperaties zoeken naar nieuwe ordening van het samenleven

De sociale coöperaties zijn het begin van een sociale beweging van mensen die zich buiten spel voelen gezet en die vanuit hun alledaagse werkelijkheid een erkende en gerespecteerde plek willen verwerven in de samenleving. De aandacht en sympathie die deze sociale coöperaties krijgen, duiden erop dat bij de rest van de samenleving het besef groeit dat er veranderingen nodig zijn in de vanzelfsprekend geachte ordening van de samenleving. Onderkend wordt dat veranderingen nodig zijn om houdingen en verhoudingen te krijgen in de samenleving die zodanig zijn dat deze buitengesloten of achtergestelde groepen een volwaardige en gerespecteerde plek kunnen verwerven. Het verzet en de tegenwerking die ze krijgen, duiden erop dat er groepen zijn die beseffen dat ze voor zo'n herordening zullen moeten inschikken, verworvenheden zullen moeten delen. Het tot stand brengen van deze nieuwe houdingen en verhoudingen gaat niet zonder slag of stoot. Het is een uitdaging en morele opdracht voor heel de samenleving. De sociale coöperaties zijn uitingen van de noodzaak van zo'n nieuwe ordening en ze wijzen wegen die ontwikkeld moeten worden om een dergelijke vernieuwing van de maatschappelijke orde te bewerkstelligen. Degenen die zich verzetten tegen veranderingen zorgen ervoor dat dit veranderingsproces geleidelijk verloopt, dat het draagvlak wordt verbreed, dat er voldoende tijd is voor een proces van acceptatie en dat de veranderingen daardoor beter bekliven.

4.2.3. Inzicht in relatie tussen burgerinitiatieven en welzijnswerk

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over de relatie tussen burgerinitiatieven en welzijnswerk. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Burgerinitiatieven hulpje of vervanger van het welzijnswerk?

Geconstateerd werd dat in een aantal gemeenten burgerinitiatieven ingezet worden als hulpje van het welzijnswerk. Gemeenten steunen dergelijke initiatieven van burgers omdat deze in hun eigen verbanden lichtere vormen van hulp op zich kunnen nemen. Het – duurdere – welzijnswerk kan zich dan concentreren op groepen die niet krachtig genoeg zijn om zaken zelf op te pakken. Dit werd aangeduid als 'doorschuiven van verantwoordelijkheden': het Rijk schuift verantwoordelijkheden door naar gemeenten en die schuiven verantwoordelijkheden door naar (groepen) burgers. In een aantal gemeenten is sterk bezuinigd op het welzijnswerk. Het welzijnswerk is daardoor gedwongen zich terug te trekken uit voorzieningen in de wijk. Burgers accepteren dat niet en nemen het initiatief over. Ze vragen zich vervolgens af wat de rol dan nog is van het welzijnswerk.

b. Welzijnswerk moet ruimte krijgen voor het organiseren van tegenspraak

Het meeste welzijnswerk werkt in opdracht van de overheid en geeft uitvoering aan het beleid van de overheid. Dat kan spanningen oproepen wat betreft de relatie met burgerinitiatieven. Die

verwachten hulp van het welzijnswerk, ook als er een koers gevaren wordt die afwijkt van het beleid van de overheid. Democratie heeft tegenspraak nodig om te gedijen. Alleen vanuit een vrije positie kan het welzijnswerk een vertrouwensrelatie opbouwen met burgerinitiatieven. De gemeente moet daar ruimte voor maken en het belang van ‘georganiseerde tegenspraak’ onderkennen. In de welzijnswerkopleidingen moet meer aandacht geschonken worden aan het vak van opbouwwerker.

c. Professionalisering van burgerinitiatieven

Als initiatief goed loopt kan het zijn dat mensen daar erg veel tijd in (moeten/willen) steken. Vroeg of laat komt dan de vraag naar voren of daar een geldelijke beloning tegenover moet staan. Kartrekkers van burgerinitiatieven gaan in veel gevallen het werk doen dat voorheen door welzijnswerkers gebeurde; zij scholen zich, steken er veel tijd in en willen er eigenlijk ook voor betaald krijgen, anders kunnen ze dat niet blijven doen. Bij overleggen zijn kartrekkers van burgerinitiatieven vaak de enige aan tafel die niet betaald krijgen voor hun werk. Soms vinden ze dat niet erg omdat ze gepensioneerd zijn; maar vaak moeten ze hun betaalde werk laten liggen. Daarnaast is betaling in onze maatschappij ook een blijk van waardering. Als betaling achterwege blijft dreigt het gevaar van ‘lekkage van kansen’: mensen gaan afhaken omdat ze het niet vol kunnen houden en dat komt duurzaamheid van initiatief niet ten goede. Bij de discussie over al dan niet betalen van kartrekkers van burgerinitiatieven speelt een vraag die nog te weinig aan de orde wordt gesteld, namelijk de vraag hoe de verhouding wordt met de eigen achterban als kartrekkers van initiatieven betaald worden voor hun werk.

4.2.4. Inzicht in de relatie tussen burgerinitiatieven en armoedevraagstuk

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over de relatie tussen burgerinitiatieven en het armoedevraagstuk. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Sociale ontdekking van 19e eeuw: armoede is geen noodlot

In geschiedenisboeken wordt de 19^e eeuw aangeduid als de eeuw van de industriële revolutie met allerlei technologische ontdekkingen en uitvindingen. Maar een van de grootste ontdekkingen van de 19^e eeuw was dat armoede geen noodlot was. Mensen ontdekten dat ze de samenleving konden veranderen, dat ze zich niet hoefden neer te leggen bij bestaande verhoudingen en gevestigde belangen. Die ontdekking leidde tot een sociale strijd waaruit zich uiteindelijk een samenleving ontwikkelde waarin mensen niet meer in angst hoefden te leven voor hun dagelijkse bestaan. Collectieve verzekeringen en voorzieningen hadden die permanente bestaansonzekerheid weggenomen. Op het einde van de 20^e eeuw – het begon met het bezuinigingsplan Bestek '81 – is de gestaag opgebouwde bestaanszekerheid weer afgenomen. Armoede en bestaansonzekerheid bepalen weer het dagelijkse leven van grote groepen mensen.

b. Sociale rechtvaardigheid is ingeruild voor eigen verantwoordelijkheid

Ooit was sociale rechtvaardigheid het trefwoord van het sociaal beleid. Daarbij hoorden aanverwante termen als gelijke kansen, compensatie en solidariteit. Dat zegt iets over de aard van de samenleving. Tegenwoordig is eigen verantwoordelijkheid het trefwoord. Dat zegt iets over de aard van individuen. In het huidige sociaal beleid wordt uitgegaan van het mens- en maatschappijbeeld

van de autonome, zelfbewuste burger die zijn leven in eigen hand neemt, zijn eigen loopbaan plant, eigen keuzes maakt, zichzelf indekt tegen risico's. Een groot aantal mensen voldoen niet aan dat mens- en maatschappijbeeld. Deze mensen hebben grote kans in de armoede en in de schulden terecht te komen. En veelal worden ze daar zelf misprijzend op aangekeken en soms nemen mensen dat negatieve beeld zelf over.

c. Het collectief verdwijnt; iedereen wordt aangesproken op zijn eigen kracht

De verzorgingsstaat is mede gebouwd op verzetsbewegingen van onderdrukten, van vrij rechteloze arbeiders die dankzij onderlinge verenigingen en coöperaties zich te weer stelden, voor elkaar opkwamen en collectieven vormden die ijverden en vochten voor sociale erkenning en betere levensomstandigheden. Dankzij dergelijke collectieven werd onder arbeiders een wij-gevoel opgebouwd en dat 'wij' vormde een van de centrale pijlers van de latere verzorgingsstaat. De daarin gevoerde sociale politiek neemt evenwel steeds meer het karakter aan van individuele rechten. Daarmee wordt het collectief stap voor stap ondergraven. Collectief afgedwongen verbeteringen van levensomstandigheden krijgen het karakter van individuele rechten. Daarmee verliest het collectief zijn veranderingsdruk en verdwijnt het collectief verzet. Iedereen wordt aangesproken op zijn eigen kracht en zijn eigen netwerk. Het collectief raakt uit zicht. Het gezamenlijk leven, de samenleving, wordt onmaakbaar geacht; ten aanzien van het individuele leven wordt maakbaarheid het eerste gebod.

d. De strijd tegen armoede wordt verenigd tot hulp aan arme mensen

Er wordt steeds minder gedaan aan een structurele aanpak van het armoedevraagstuk. De landelijke overheid heeft het armoedebeleid grotendeels doorgeschoven naar de gemeenten. De meeste gemeenten hebben intussen een eigen armoedebeleid ontwikkeld. Dat wordt steeds sterker in het teken gezet van hulp aan arme mensen. Op de eerste plaats is dat hulp om rond te komen – voedselbank, stichting leergeld, sportfonds – en op de tweede plaats is dat hulp om weer terug te komen in het gangbare bestel van de betaalde arbeid. Maar dat gangbare bestel heeft veel mensen juist buitengesloten. Door deze ervaring wijs geworden, geloven veel mensen daar niet meer in. Vanuit hun dagelijkse werkelijkheid neemt een aantal van hen het initiatief in eigen hand en richt sociale coöperaties op.

e. Door mee te doen in een collectief bouwen mensen een nieuwe identiteit op

Op verschillende plaatsen in Nederland ontstaan burgerinitiatieven die zichzelf presenteren als wijkondernemingen of dorpscoöperaties. Ze richten zich op het produceren van publieke goederen. Ze bewegen zich in een openbaar domein dat ligt tussen de traditionele domeinen van de markt, de overheid en de (familie)gemeenschap. Ze proberen antwoorden te geven op problemen waarop in de traditionele domeinen geen passende antwoorden (meer) gegeven worden. Meedoen in dergelijke burgerinitiatieven biedt mensen een mogelijkheid om in collectief verband een nieuwe identiteit op te bouwen. In hun eentje zouden ze daar niet in slagen. Door mee te doen in een sociale coöperatie worden mensen in staat gesteld om in hun directe leefomgeving condities te scheppen die nodig zijn om eigen capaciteiten te ontwikkelen en zelf kwaliteit van leven te bewerkstelligen en daarmee een eigen nieuwe identiteit op te bouwen, waarop ze trots zijn, waarvoor ze erkenning en respect krijgen van andere leden van de samenleving.

Sociale coöperaties kunnen in de eigen leefomgeving van mensen maatschappelijke taken oppakken die de overheid laat liggen. Onder armen komen deze eigen initiatieven minder snel op gang. Dat

komt mede omdat armoede in de huidige samenleving niet meer ervaren wordt als een collectief maatschappelijk vraagstuk, maar veeleer beleefd wordt als een probleem van losse individuen, van mensen die niet mee kunnen, die buitengesloten worden. Veel armen zetten zichzelf als het ware vast in deze identiteit van achtergestelde, van buitengeslotene. Hoewel het een ondergeschikte positie in de samenleving is, geeft deze positie toch vastigheid. Het verzet tegen deze positie brengt onzekerheden met zich mee, bij voorbeeld verlies of vermindering van de uitkering hoe karig deze ook is. Om uit de bevingen van de achtergestelde positie te komen is het van belang dat mensen met weinig inkomen in contact kunnen komen met en kunnen leren van lotgenoten die ondanks alles erin slagen om hun bestaanszekerheid te verbeteren door een sociale coöperatie te vormen, door de handen ineen te slaan en op basis van bij henzelf aanwezige talenten gemeenschappelijke condities te creëren voor een verbetering van hun leefsituatie.

4.2.5. Inzicht in de relatie tussen burgerinitiatieven en de overheid

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over de relatie tussen burgerinitiatieven en overheid. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. De overheid definieert de burgers niet langer als klant

De overheid laat iets na (overlaten) of doet juist iets (inschakelen) omdat ze vindt dat burgers zich weer verantwoordelijk moeten gaan voelen voor hun eigen buurt. Daarmee komt de overheid terug van een koers die ze jarenlang heeft gevolgd: de overheid organiseren als ware het een bedrijf en burgers behandelen als waren het klanten. Overheid ziet meerwaarde in van maatschappelijke initiatieven; ze stimuleert niet zelf het ontstaan ervan, maar als ze zich aandienen en om steun vragen faciliteert overheid ze, omdat ze inziet dat deze initiatieven haar eigen optreden kunnen verrijken.

b. Relatie burgerinitiatieven – overheid bekijken vanuit het perspectief van de leefwereld

Meestal wordt alleen de vraag gesteld hoe overheden omgaan met burgerinitiatieven; de vraag zou ook andersom gesteld kunnen worden: hoe gaan burgerinitiatieven met overheden om? Dan wordt de relatie burgers–overheid gezien vanuit de autonomie van de leefwereld. Deze vormt in feite ook het draagvlak en de legitimering van de overheid. Als dit inzicht niet of te weinig wordt onderkend ontstaat een in overheidspapier ingepakte kijk op de dagelijkse werkelijkheid van burgers.

c. Er is verschil tussen ‘ruimte krijgen’ en ‘ruimte nemen’

Er is een wezenlijk verschil tussen burgers die ruimte krijgen voor eigen initiatief en burgers die ruimte nemen voor eigen initiatief. In het eerste geval is de overheid de kennelijk vanzelfsprekende eigenaar van de publieke ruimte, het gemeengoed; in het tweede geval gedragen mensen zichzelf als eigenaar van hun gezamenlijke openbare ruimte, hun gemeengoed. Ook de constatering dat de overheidsorganisatie uitgedaagd wordt door burgerinitiatieven legt impliciet de zeggenschap over de openbare ruimte bij de overheid. Wel wordt deze door burgerinitiatieven gedwongen zich te beraden over het uitoefenen van deze zeggenschap.

d. Burgerinitiatieven verbreden het openbaar bestuur

Zelfsturing vanuit burgerinitiatieven loopt alle kans in het systeem van het openbaar bestuur gezogen te worden. Het openbaar bestuur zou ook opengebroken en vernieuwd kunnen worden

door het niet samen te laten vallen met overheidssturing, maar het te verbreden met de eigen aard en eigenaardigheden van burgerinitiatieven die publieke taken op zich nemen.

e. Wie is eigenaar van een initiatief?

Bij burgerinitiatieven is het van belang de vraag te stellen wie eigenaar is van het initiatief en wie er zeggenschap over heeft en hoe met die zeggenschap wordt omgegaan. Als gemeente zeggenschap heeft kan die zeggenschap toch heel verschillend ingevuld worden per gemeente. Wat bij voorbeeld een coöperatie in de ene gemeente voor elkaar krijgt zal mogelijk in een andere plaats niet lukken. Om bewegingen in gang te zetten en ruimte voor ontwikkeling te krijgen is het van belang dat initiatiefnemers, uitvoerders, beleidsmensen en bestuurders bij elkaar in de keuken kijken. Bij voorbeeld om een beter beeld te krijgen wat initiatieven voor mensen kunnen betekenen. Dat is vaak veel meer dan in geld uit te drukken valt. Dus het feit dat iemand door z'n passie na te streven slechts half uit de bijstand komt kan toch een veel grotere verdienste zijn dan helemaal uitstromen en weer snel terugvallen in de uitkering (draaideur-klienten) of overspannen/ziek raken.

f. Wat te doen met uitgespaarde gelden?

Burgerinitiatieven die gemeenschapstaken uitvoeren worden vaak daarbij ondersteund door de overheid, onder meer via het ter beschikking stellen van financiële middelen. Door eigen werkzaamheden of door afspraken met bedrijven kunnen burgerinitiatieven vaak gemeenschapsvoorzieningen goedkoper uitvoeren, zonder dat afbreuk gedaan wordt aan de kwaliteit. Soortgelijke inverdieneffecten ontstaan als burgers overheidstaken uitvoeren waardoor de gemeente geld bespaart. Wat kan met dat geld gebeuren? Moet dat terug naar de gemeente of kunnen bewoners dat besteden in hun eigen gemeenschap naar eigen goeddunken, al dan niet in het domein waarvoor het geld oorspronkelijk gegeven is?

4.2.6. Inzicht in de rol van burgerinitiatieven bij vernieuwing van democratie

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over sociale coöperaties en de vernieuwing van de democratie. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Wat is het algemeen belang en hoe bewaak je dat?

Hoe kom je als burgerinitiatief tot gedragen afspraken? Moet je daarbij teruggrijpen op geijkte structuren/patronen, waaronder spelregels van 'stemmen' en 'meerderheid beslist'? Of moet je eerder denken aan andersoortige instrumenten? Kan er een commissie worden ingesteld die als een soort moraalridder de oorspronkelijke doelen bewaakt? Als dat al een instrument is dat past bij de leefwereld, hoe verhoudt dat zich dan tot de afspraken en procedures van de systeemwereld? En hoe zit het met lidmaatschap van coöperaties? Als een burgerinitiatief opkomt voor het gemeengoed, het algemeen belang van een wijk of een dorpsgemeenschap, moeten dan alle inwoners van die wijk of dat dorp lid zijn van de coöperatie? En hoe kom je dan tot besluitvorming? Sommigen zullen zeggen dat dit vastgelegd moet worden in de statuten en dat zal waarschijnlijk leiden tot een bepaling dat met meerderheid van stemmen besluiten kunnen worden genomen. Anderen zullen mogelijk opmerken dat in de leefwereld toch andere regels gelden, zonder dat die vastgelegd worden. Als mensen met een idee komen kunnen ze daar gewoon mee aan de gang en uit

de praktijk blijkt dan wel of het een aangelegenheid is die algemeen gedragen wordt. Dat wordt bij voorbeeld duidelijk als in de praktijk blijkt dat er steeds meer mensen mee gaan doen of dat algemeen sympathie ontstaat voor het initiatief. Opgemerkt wordt dat het in de leefwereld meestal zo gaat: er zijn mensen die gewoon iets gaan doen, iets uitproberen. Er zijn voorbeelden bekend van wijken/dorpen waar een boek rondgaat waarin mensen ideeën, wensen etc kunnen schrijven. Dat zijn vormen van wat genoemd wordt 'stille inbreng': er worden geen vergaderingen gehouden waar plannen worden gepresenteerd waarover vervolgens gestemd gaat worden; het algemeen belang en de besluitvorming daarover komen op een andere wijze tot stand.

b. Sociale coöperaties zorgen voor een verbreding van de democratie

Democratie is te zeer en te uitsluitend gelieerd aan de overheid en de in dat kader opgerichte juridische structuren, zoals de staat, het parlement, verkiezingen. Democratie krijgt vooral gestalte als staatsinrichting en regeringsvorm. Basisinitiatieven van burgers worden door de overheid en deels ook door zichzelf benaderd en beoordeeld vanuit dat geijkte denken over democratie. Maar het worstelen van sociale coöperaties met interne verhoudingen maakt het democratiebegrip veel breder. Democratie is bij basisgroepen geen kopie van de staatsinrichting en de regeringsvorm in stad en land, waardoor veel mensen, en zeker achtergestelde groepen, zich monddood gemaakt voelen. Democratie die sociale coöperaties nastreven is veeleer een levenswijze van mensen die zich verbinden in horizontaal georganiseerde egalitaire gemeenschappen. De macht wordt niet overgedragen of toebedeeld aan een aantal gekozenen; mensen die deelnemen in de sociale coöperatie vormen in samenspraak en samenwerking met elkaar een leefwereld waarin allen gelijkberechtigd zijn en allen respect, erkenning en waardering krijgen, en waarin allen die door besluiten geraakt worden daar ook over mee kunnen praten en besluiten.

c. Sociale coöperaties 'veralledaagsen' de politiek

De alledaagse werkelijkheid van mensen moet terug in de politiek. Politiek wordt vaak verdund tot hetgeen in de vergaderzalen van het parlement en de gemeenten gebeurt. Dat staat doorgaans ver af van de dagelijkse werkelijkheid van mensen. Bovendien heeft die overheidspolitiek zich zo sterk verbonden met de gangbare geldeconomie dat ze de beschermende en veranderende functie verloren heeft; ze heeft geen eigen grammatica meer op basis waarvan ze krachten kan mobiliseren om de economie in bedwang te houden. Dat is ook een van de aanleidingen voor de opkomst van sociale coöperaties: mensen slaan de handen ineen om zelf zorg te dragen voor herstel of behoud van bestaanszekerheid. De daadwerkelijke verandering van het gangbare, de doorbreking van bestaande patronen, vindt plaats in de alledaagse werkelijkheid van mensen die benadeeld worden door de bestaande orde; die de bestaande paden moeten verlaten om kwaliteit van leven te behouden of te hervinden. In het alledaagse hervindt de politiek zijn politiek karakter: het collectieve en het samen besluiten over dit collectieve worden weer teruggebracht in het alledaagse leven van mensen.

d. Sociale coöperaties bevorderen het samenwerken op basis van verschillen

Veel sociale coöperaties worden gevormd vanuit de wijk of het dorp waar geprobeerd wordt alle belanghebbenden in deze gemeenschappen bij het initiatief te betrekken. Dat is een goede basis voor het ontstaan van een besef van gemeenschappelijkheid vanuit het verschil; het zoeken naar verbinding vanuit het anders-zijn. De erkenning van verschil en het open maatschappelijke debat erover vormen de belangrijkste bases voor een 'gezonde democratische samenleving'. Sociale

coöperaties kunnen in hun kleinschaligheid en diversiteit ertoe bijdragen dat ervaringen en denkbeelden van minderheden – bij voorbeeld mensen die weinig mogelijkheden hebben/krijgen op de reguliere arbeidsmarkt – uit de marge van de samenleving gehaald worden, dat mensen hun zelfachting weer hervinden en dat zij een plek krijgen in het maatschappelijke debat over de inrichting van de samenleving. Dit debat krijgt daardoor een meer open karakter en een breder draagvlak. Dat kan van belang zijn voor een toekomstgerichte vernieuwing van de samenleving die recht doet aan alle sociale groepen.

e. Verhouding tussen burgercollectieven en gemeenteraad

De gemeenteraad is een gekozen volksvertegenwoordiging. Menig raadslid hamert daar ook op en benadrukt dat hij/zij er is om het algemeen belang te behartigen. Burgercollectieven worden dan neergezet als behartigers van deelbelangen. De vraag is of dat een juiste benadering is. Het lijkt beter om in onderlinge dialoog elkaars sterke en zwakke punten te bespreken om te komen tot werkbare verhoudingen waarbij elkaars rol en positie erkend wordt. Menige gemeenteraad heeft bij verkiezingen een mandaat gekregen dat berust op nauwelijks meer dan de helft van de stemgerechtigde burgers. Het draagvlak van burgerinitiatieven wordt vaak op een andere wijze geregeld, zoals gesprekken op straat, in de winkel, op het sportveld of in buurtbijeenkomsten. Dat is een andere vorm van democratie die de representatieve vorm van democratie goed kan aanvullen.

4.2.7. Inzicht in verschil tussen enkele vormen van burgerinitiatieven

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over het onderscheid tussen sociale coöperaties, sociaal ondernemen, buurtbudget en right to challenge. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Burgerparticipatie en overheidsparticipatie

In de Troonrede 2013 sprak de koning over de opkomst van de participatiesamenleving, die op termijn de vertrouwde verzorgingsstaat zou gaan vervangen. Participatiesamenleving houdt in dat 'van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving'. Sindsdien zijn er talloze beleidsnotities geschreven over burgerparticipatie waarin tot uitdrukking wordt gebracht dat de overheid van alles doet om burgers te betrekken bij haar beleid en bij de uitvoering ervan. Die benadering wordt vanaf het eerste begin onder kritiek gesteld: het is te veel een benadering die vertrekt vanuit de visies en belangen van de overheid zelf. Als correctie op het begrip 'burgerparticipatie' wordt daarom al gauw gesproken over 'overheidsparticipatie'. Daarmee wordt uitgedrukt dat de overheid niet zozeer de burgers moet proberen te betrekken bij haar beleid, maar dat ze juist andersom haar beleid en de uitvoering meer moet afstemmen en betrekken op het doen en laten van burgers. Ondanks deze correctie wordt doorgaans verzuimd een duidelijk onderscheid te maken tussen verschillende soorten initiatieven van burgers: sociaal ondernemen – buurtbudget – right to challenge – sociale coöperatie. Het gaat er niet om dat het ene initiatief beter zou zijn dan het andere. Het gaat erom dat er duidelijkheid is over de positie, rol en houding die passend is voor deze verschillende initiatieven, passend zowel voor initiatiefnemers als voor beroepskrachten en ambtenaren.

b. Sociaal ondernemen

Er zijn burgerinitiatieven die de ambitie hebben om zich te ontwikkelen tot een sociale onderneming. Dat wil zeggen dat ze een verdienmodel ontwikkelen die het mogelijk maakt om duurzaam activiteiten te ontplooiën die de leefbaarheid in de wijk of de samenleving – en dat kan de hele wereld zijn – te vergroten. Zo'n sociale onderneming kan ook gestart worden door een ondernemer die een product ontwikkeld heeft waarmee een maatschappelijk doel ondersteund wordt, zoals bijvoorbeeld het verschaffen van zinvolle werkgelegenheid aan mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Het zijn mooie initiatieven, maar de zeggenschap berust bij de ondernemer en deze moet ook een verdienmodel; hebben om het maatschappelijk doel van de onderneming duurzaam te kunnen verwekelijken.

c. Buurtbudget

Een aantal gemeenten werkt met een buurtbudget. Bewoners van een wijk/buurt mogen beslissen welke thema's in hun wijk belangrijk zijn en vervolgens kunnen ze met hulp van de gemeente geld investeren in de aanpak van deze thema's. De gemeente kent de wijk namelijk een bepaald budget toe; over de besteding daarvan kunnen de bewoners zelf beslissen. Om het buurtbudget in werking te zetten worden de volgende stappen gezet:

Stap 1 – STARTMOMENT: in de eerste fase kiezen de deelnemers welke thema's ze belangrijk vinden voor de wijk.

Stap 2 – WIJKFORUM: in de tweede fase verdelen de deelnemers het budget over de meest populaire thema's.

Stap 3 – PROJECTRONDE: in de derde fase kan iedereen projecten indienen.

Stap 4 – FESTIVAL: de bewoners bepalen welke projecten worden uitgevoerd.

De organisatie van de verschillende stappen worden doorgaans uitgevoerd onder sterke aansturing van de gemeente of door het welzijnswerk in opdracht van de gemeente. Het kan een goed instrument zijn om bewoners dichterbij elkaar te brengen en de samenhang in een wijk te vergroten. Het gaat vaak om kleinere activiteiten die niettemin van groot belang kunnen zijn voor de leefbaarheid in een wijk.

d. Right to Challenge

In kringen van de lokale en de landelijke overheid is veel belangstelling voor het zogeheten Right to Challenge (RtC). Dat staat voor 'het recht om uit te dagen'. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) geeft aan dat de kern van RtC is dat een groep (georganiseerde) bewoners taken van gemeenten kunnen overnemen als zij denken dat het anders, beter, slimmer en/of goedkoper kan. De relatie tussen overheid en bewoners, aldus de VNG, verandert met het RtC in de relatie opdrachtgever-opdrachtnemer. Groepen van burgers nemen deze opvatting over en dringen erop aan dat de (lokale) overheid verplicht wordt om burgerinitiatieven te betrekken bij het uitvoeren van overheidstaken (Duty to Involve). Vanuit de Tweede Kamer wordt aangedrongen om dit betrekken van burgers in een wet vast te leggen. Voorlopig heeft het kabinet volstaan met een uitgebreide brief aan de Tweede Kamer (14.12.2018) waarin de verantwoordelijke minister (Kasja Ollongren) onderstreept dat het erom gaat de bewoners meer zeggenschap te geven – let wel: geven! – over hun eigen situatie. Het woord 'geven' wijst erop dat die zeggenschap nu bij de overheid ligt. En ondanks alle goede bedoelingen wordt die zeggenschap ook niet afgegeven met de invoering van het

Right to Challenge. Uit de inhoud van de brief aan de Tweede Kamer blijkt dat dit recht als het ware vanzelfsprekend het overheidsdomein wordt ingetrokken door de advies- en regiefunctie die de overheid zichzelf hierbij aanmeet. De overheid zorgt voor een inspiratiegids, voor regionale bijeenkomsten, voor praktische informatie, voor maatwerkadvies, voor een servicepunt, voor laboratoriumsessies, voor een leertraject met tien gemeenten, voor een right-to-challenge-module ten behoeve van gemeenteambtenaren, voor een modelverordening, voor de mogelijke aanpassing van het inspraakartikel (art 150) in de gemeentewet, voor onderzoek naar juridische belemmeringen voor gemeenten. En ten slotte is er ook nog aandacht voor de rol van burgers en lokale verenigingen: het kabinet wil via een Right to Challenge-regeling burgers en lokale verenigingen de mogelijkheid geven om een alternatief voorstel in te dienen voor de uitvoering van collectieve voorzieningen in hun directe omgeving. Hiermee wordt nog eens onderstreept dat het om uitvoering gaat van door de gemeente vastgestelde doelen/taken.

Ook De RtC-projecten die tot nu toe zijn uitgevoerd, laten zien dat dit recht om uit te dagen weliswaar gepresenteerd wordt als een instrument van de leefwereld van burgerinitiatieven, maar de feitelijke realisering van deze projecten laat zien dat het veeleer een instrument is in handen van de overheid: de voorziening of de activiteit waarop het RtC betrekking heeft moet passen in het beleid van de gemeente en moet in de begroting van de gemeente staan, anders is er geen geld beschikbaar. Ambtenaren van de gemeente treden in overleg met collectieven van burgers om vast te stellen of RtC toegepast kan worden op hun initiatieven.

e. Sociale coöperatie

Sociale coöperaties zijn burgerinitiatieven die zich richten op het behoud en herstel van sociale grondrechten. Sociale grondrechten zijn bedoeld om bestaanszekerheden voor mensen te waarborgen. De sociale grondrechten zijn vastgelegd in de Grondwet, ze vestigen een aanspraak van mensen op actief overheidsoptreden. De overheid heeft deze beoogde waarborgen vertaald in individuele arrangementen en laat de invulling ervan steeds meer over aan de markt. Sociale coöperaties verleggen het primaat van individuele verantwoordelijkheid naar sociale solidariteit: sociale grondrechten vergen immers een sociale gemeenschap.

Burgerinitiatieven die zich richten op behoud en/of herstel van sociale grondrechten hebben een aantal kenmerken. Omdat er nog geen passende juridische vorm is ontwikkeld voor deze burgerinitiatieven – de meeste sociale coöperaties zijn geen coöperaties in juridische zin; het zijn meestal verenigingen of stichtingen – is het van belang deze kenmerken vast te leggen in de statuten. Dat is de beste garantie dat bij de ontwikkeling van het burgerinitiatief vastgehouden wordt aan een aantal essentiële kenmerken die dit initiatief tot een sociale coöperatie maken. Deze essentiële kenmerken zijn de volgende:

- Sociale grondrechten zijn gericht op sociale solidariteit: Mensen zijn sociale wezens en hebben ruimte nodig om in lokale verbondenheid bestaanszekerheid veilig te stellen voor zichzelf en voor anderen om zich heen.
- Solidariteit kent een menselijke maat: Het verwezenlijken van solidariteit vereist een bepaald volume, maar volume mag niet voorbijgaan aan de menselijke maat. Sociale coöperaties zijn daarom groot genoeg om voldoende volume te hebben, maar ook niet zo groot zijn dat mensen elkaars belangen niet meer kunnen herkennen en bespreken. Menselijke maat veronderstelt een bepaalde mate van nabijheid: gebondenheid aan/inbedding in het dagelijkse leven van mensen. Die leefwereld is maatgevend voor het volume dat nodig is om middelen effectief en efficiënt in te zetten.

- Sociale coöperaties hebben een duurzaam *sociaal* economisch perspectief: Sociale coöperaties hebben geen verdienmodel in klassieke zin, waar winst wordt gerealiseerd ten bate van financieel aandeelhouders. Sociale coöperaties zijn gericht op sociale waarde die duurzaam gerealiseerd wordt. Dat betekent dat reële behoeften van mensen de basis vormen van producten en diensten en dat financiële winst een spaarpot vormt voor toekomstige grote investeringen.
- Anders dan de overheid die zorgt voor *onderdanen* claimen sociale coöperaties een horizontale werking van sociale grondrechten. Dat wil zeggen dat de regie over lokale voorzieningen bij burgers zelf ligt; dat burgers lokale voorzieningen met en voor elkaar moeten kunnen realiseren; dat de overheid collectieve voorzieningen via sociale coöperaties voorrang geeft op individuele constructies.
- Sociale coöperaties zetten zich actief in voor het recht op bestaanszekerheid dat iedereen heeft. Dat wil zeggen dat sociale coöperaties hun kennis en ervaringen actief met elkaar delen om zo kansen die gerealiseerd worden in gemeente A ook in gemeente B mogelijk te maken. Het wil echter ook zeggen dat mensen terug kunnen vallen op algemene/individuele voorzieningen van de overheid, wanneer zij niet willen deelnemen aan een sociale coöperatie. In Nederland kunnen mensen niet gedwongen worden lid te worden van een vereniging/coöperatie.
- Sociale coöperaties hebben een democratisch DNA en streven 'gelijkheid tussen ongelijken' na. Dit betekent dat dialoog een kritische succesfactor is: mensen moeten elkaar aan kunnen spreken op verschillen en samen tot overeenstemming kunnen komen. Sociale coöperaties voorkomen actief (het risico op) machtsconcentraties van bepaalde groepen door het vormen van een inclusieve organisatiestructuur met garanties op actieve en laagdrempelige toegang voor mensen uit de gemeenschap; door transparantie in besluitvorming en uitvoering; door het vermijden van gedwongen winkelnering van producten en diensten; door het op elkaar afstemmen van (individuele) belangen en stemrecht; door het spreiden van uitvoeringsmacht (voorkomen van monopolies). Het democratisch karakter van sociale coöperaties komt verder tot uiting in een sterk corrigerend vermogen om zich te verzetten tegen een (te) statisch karakter van wetten en regels. Dit gebeurt onder meer door mensen goed te informeren via het actief verspreiden van kennis en ervaringen; door actief in te spelen op nieuwe ontwikkelingen; door actief ruimte te maken voor tegengeluid; door laagdrempelige conflicthantering, gebaseerd op ervaringsdeskundigheid (geschillencommissie).
- Sociale coöperaties maken zich samen sterk om genoemde kenmerken als wezenlijke claims veilig te stellen. Dat doen ze door alle burgercollectieven gericht op sociale grondrechten te helpen deze claims in hun lokale omgeving te realiseren en te waarborgen. Het accent ligt daarbij op de volgende kenmerken: democratische organisatiecultuur en -structuur; duurzame bemensing van functies gericht op (intergenerationele) diversiteit; actief delen van kennis en ervaringen onder sociale coöperaties onderling; consolideren van lokale ervaringen van sociale coöperaties en die verspreiden over het land ten behoeve van het signaleren en bewust maken van nieuwe ontwikkelingen.

4.2.8. Inzicht in het proces van opbouw van burgerinitiatief

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over het opbouwen van een sociale coöperatie vanuit een initiatief van burgers. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Relatie burger – burger staat centraal

Als er gesproken wordt over burgerparticipatie of overheidsparticipatie gaat het vooral om de verhouding overheid – burger. Aan deze verhouding gaat echter een andere verhouding vooraf. Dat is de verhouding burger – burger. De onderlinge verhouding tussen burgers. Alleen als burgers erin slagen zich onderling te verbinden in gezamenlijke initiatieven kunnen ze als collectief een relatie opbouwen met de overheid en kunnen ze vorm en inhoud geven aan gemeengoed, aan gemeenschappelijkheid en aan het democratisch en openbaar bestuur van dat gemeengoed.

b. Basiscondities van bestaanszekerheid moeten zijn gegarandeerd

Mensen die in een positie van armoede verkeren kunnen proberen om uit deze situatie te komen door het vormen van een collectief dat zich inzet voor het herstellen van sociale grondrechten. Mensen kunnen die stap pas zetten als drie minimale condities voor bestaanszekerheid aanwezig zijn, te weten: veiligheid, vertrouwen en wederkerigheid. Zonder veiligheid kun je alleen maar denken aan de dag van morgen. Je komt amper toe aan jezelf, laat staan aan elkaar. Soms kunnen mensen die veiligheid niet zelf creëren. Als je jezelf veilig kunt voelen is de volgende stap vertrouwen: dat je mag zijn wie je bent, dat je een waardevol deelnemer van de gemeenschap bent, gewoon zoals je bent. Na veiligheid en vertrouwen vormt actief deelnemen aan de samenleving de derde stap. Dat is de conditie van wederkerigheid, van talenten ontplooiën en je inzetten ook voor anderen. Want juist met het delen van persoonlijke ervaringen kun je andere mensen zelf ook weer een belangrijke stap verder helpen.

c. Aanbevelingen uit de praktijk

- Organiseer het initiatief als een open organisatie
- Neem besluiten democratisch
- Bouw stapsgewijs ondernemerschap op
- Hou de regie in eigen hand
- Leer kennis en vaardigheden in praktijksituaties
- Creëer een alternatieve economie in de eigen buurt
- Plaats het initiatief in het perspectief van een duurzame samenleving
- Schep ruimte voor tussenwegen

d. Geen blauwdrukken; wel durf om nieuwe wegen te verkennen

Op verschillende plaatsen zijn groepen burgers concreet aan de slag met het realiseren van sociale coöperaties. Het lukt hen om nieuwe voorzieningen tot stand te brengen. Dat gaat niet vanzelf. Zeker niet voor mensen die voor hun bestaan aangewezen zijn op systemen van sociale zekerheid. Dat is een omstandigheid die hen mogelijkheden geeft - de overheid staat garant voor een bestaansminimum - en die tegelijk hun mogelijkheden inperkt vanwege de basisideeën waarop het huidige systeem van sociale zekerheid (nog) stoelt. Sociale zekerheid houdt mensen uit de harde wind van de arbeidsmarkt en zet ze tegelijkertijd steeds straffer (terug) in de orde van die arbeidsmarkt. Het is een systeem dat mensen sociale rechten geeft (minimaal inkomen) en ze tegelijkertijd sociale

rechten onthoudt (maatschappelijk meedoen; capaciteiten ontplooiën). Dat is een dubbelheid waarin mensen gevangen zitten en waar veel uitvoerders (met name gemeenten) ook in vastlopen. Uitwegen uit deze dubbelheid zijn alleen te creëren als mensen en instanties de durf hebben om ruimte te scheppen voor het verkennen en ontwikkelen van andere economische en sociale concepten.

e. Er kan ruimte gecreëerd worden binnen de bestaande regels

De ervaring leert dat er gemeenten zijn die binnen de bestaande regels kansen creëren. Zo zijn er gemeenten (1) die kansen op zelf ondernemen even serieus nemen als de kansen op een baan; (2) die actief mogelijkheden zoeken om verdiensten uit de onderneming niet per definitie te korten op de uitkering maar toe te laten dat die verdiensten aangewend worden om te investeren; (3) die thema's als arbeidsverdringing en concurrentievervalsing niet als standaard afwijzingsgrond nemen maar zich veel meer laten leiden door de werkelijke situatie ter plaatse. Zo kan een goedkoop buurtrestaurant concurrentievervalsing lijken, maar als dit restaurant bezoekers trekt die vanwege de kosten of sfeer nergens anders zullen gaan eten, komt het in een heel ander daglicht te staan.

f. Pas formaliseren als het nodig is

Zodra het burgerinitiatief wordt gegoten in een bepaalde rechtsvorm gaan allerlei wettelijke regels meespelen. Zo eist de wet bijvoorbeeld dat coöperatieleden een stoffelijk voordeel nastreven waardoor een coöperatie niet alleen een ideëel doel kan hebben. Met een formele rechtsvorm ontstaan ook direct formele relaties tussen mensen: zo krijgen leden stemrecht en bepalen zij dus mede de koers van de organisatie. Maar wat gebeurt er met niet-leden? Die mensen kunnen misschien wel heel betrokken zijn, maar hebben dan geen stem in de organisatie. Hoe open is de organisatie voor nieuwe leden? Kunnen niet-leden toch een bepaalde stem krijgen? Allemaal vragen die meespelen in het oprichten van een coöperatieve rechtsvorm. Neem daarom de tijd om plannen goed dóór te denken. Daar is vaak meer tijd voor nodig dan weleens gedacht wordt. Een rechtsvorm is pas echt nodig als er (1) Vermogen ontstaat: je wordt samen eigenaar van een pand of er komen financiële middelen beschikbaar van een fonds of een bank; (2) Werk wordt verricht dat risico's en/of aansprakelijkheden met zich meebrengt; (3) Behoeft is aan vaste afspraken over de organisatie van activiteiten. Het formaliseren van afspraken kan meer houvast geven en een helder raamwerk bieden voor mensen die later mee willen doen.

g. Kennis opbouwen ook over de systeemwereld

De taal van de leefwereld van mensen en de taal van de systeemwereld van de overheid zijn heel verschillend. Het is handig als je als sociale coöperatie iemand hebt die beide talen spreekt. Daardoor worden activiteiten die mensen opzetten vanuit hun leefwereld mogelijk eerder acceptabel, omdat ze vertaald/verteld worden in de grammatica die in de systeemwereld gehanteerd wordt. Mensen die hun kwaliteiten tot ontwikkeling kunnen brengen in sociale coöperaties, zijn niet altijd getraind in het opstellen van projecten en begrotingen en het maken van tussenrapportages en verslagen, wat de systeemwereld nodig heeft om ruimte te geven aan het verkennen van nieuwe ontwikkelingen.

4.2.9. Inzicht in mogelijkheden en beperkingen van sociale coöperaties

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over mogelijkheden en beperkingen van sociale coöperaties. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Medeburgers beoordelen is lastig

Burgercollectieven kunnen veel zaken in eigen beheer regelen. Daarover kunnen ze onderling afspraken maken en er kunnen regelingen getroffen worden met de gemeente. Maar er zijn grenzen. Dat wordt met name duidelijk als op individueel niveau voorzieningen moeten worden toegekend. Het collectief kan zorgen voor goede algemene voorzieningen in dorp of wijk; er kan gezorgd worden voor het opbouwen van een buurteconomie waar mensen aan de slag kunnen en een bestaan kunnen opbouwen. Maar als desondanks daarmee iemand onvoldoende bestaanszekerheid kan opbouwen en daarnaast nog extra voorzieningen nodig heeft, vinden de meeste leden van burgercollectieven het moeilijk om daarover besluiten te nemen. Dat laten ze liever over aan een neutrale instantie. Dat kan een overheid of enige andere instantie zijn. Het kan ook dat een beroepskracht die werkt onder verantwoordelijkheid van de sociale coöperatie dergelijke besluiten neemt.

b. Legitimatie door regels en procedures

Burgercollectieven kunnen vaak functioneren doordat ze niet gebonden zijn aan allerlei regels en procedures waaraan overheden wel gebonden zijn. Tegen de achtergrond van dit gegeven wordt door menigeen geroepen om het afschaffen van regels en procedures. Maar regels en procedures zijn ook een waarborg voor een eerlijke, open, veilige en democratische gang van zaken. Dus zo maar regels afschaffen is niet zo'n goed idee. Er moet goed in ogeschouw genomen worden wat de functie is van deze regels. Overigens is het niet zo dat in gemeenschappen die door burgercollectieven gevormd worden geen regels gelden. Daar gelden ook regels om een goede en eerlijke gang van zaken te waarborgen. Dat kunnen andere regels zijn. Het is goed daar helderheid over te scheppen en daarover met elkaar van gedachten te wisselen.

c. Vaardigheden om te communiceren en zaken af te stemmen

In de praktijk lijken bepaalde taken niet uitvoerbaar te zijn voor burgerinitiatieven, omdat er bij leden van de coöperatie te weinig vaardigheden aanwezig zijn wat betreft onderlinge communicatie en afstemming. Daardoor komen dialogen vaak niet op gang of worden abrupt afgebroken doordat mensen weglopen en de vaardigheden missen om achtergronden of intenties van opmerkingen te achterhalen en bespreekbaar te maken. Een andere vaardigheid die ontwikkeld moet worden is leren omgaan met conflicten. Het kan helpen om bij interne conflicten mensen van andere sociale coöperaties in te schakelen. Via zo'n peer-to-peer-benadering wordt een vorm van neutraliteit ingebracht en kan het conflict mogelijk worden opgelost.

4.2.10. Inzicht in proces van vorming van netwerken

In een aantal themabijeenkomsten is van gedachten gewisseld over het tot stand brengen van een netwerk van burgerinitiatieven rond sociale grondrechten. Daarbij zijn de volgende ervaringen en inzichten naar voren gekomen:

a. Gelijkgerichte belangen

Er zijn verschillende soorten burgerinitiatieven, uiteenlopend van sociale ondernemingen tot minimagroepen die ijveren voor herstel van sociale grondrechten. Die groepen kunnen elkaar ondersteunen, maar in de praktijk is het lastig om op gelijke golflengte te komen. De visies en belangen lopen te zeer uit elkaar. Het opbouwen van netwerken kan beter beginnen bij collectieven die gelijkgerichte belangen hebben.

b. Wisselende samenstelling

Het opbouwen van netwerken vergt een aantal bijeenkomsten waar mensen elkaar leren kennen, horen over elkaars initiatieven en doelen en waar vertrouwen in elkaar wordt opgebouwd. Dat proces wordt bemoeilijkt als er telkens andere initiatieven aanwezig zijn of als initiatieven telkens door andere personen vertegenwoordigd worden, waarbij de onderlinge terugkoppeling soms onvolledig is of achterwege blijft. Dat staat het opbouwen van duurzame relaties in de weg en discussies moeten vaak opnieuw gevoerd worden waardoor de voortgang wordt vertraagd.

c. Belangen op kortere en langere termijn

Bij het opbouwen van netwerken moet een onderscheid gemaakt worden tussen belangen op korte termijn en belangen die op langere termijn spelen. Het moet duidelijk zijn op welke belangen het netwerk zich richt. Het is verlokkelijk gebeurtenissen als bijvoorbeeld lokale verkiezingen aan te grijpen om situaties van bestaansonzekerheid naar voren te brengen en verbetervoorstellen op het bordje te leggen bij politieke partijen die campagne aan het voeren zijn. Het vraagt om enige lenigheid om zo'n korte termijn acties in het perspectief te plaatsen van het doel om als basisinitiatieven door eigen inzet bestaansonzekerheden weg te werken.

4.3. RESULTATEN VERDUURZAMING PROJECTACTIVITEITEN

4.3.1. Ontwikkelen van een vakschool sociale coöperaties

Na elke bijeenkomst kregen we van diverse deelnemers de vraag: Hoe nu verder? Bieden jullie ook ondersteuning bij praktische vragen? In vervolggesprekken met kartrekkers, wethouders en ambtenaren hebben we programma's voor de coöperatieve vakschool ontwikkeld. Daarbij zijn een verduidelijking en bezinning op de eigen positie en rol als eerste onderwerpen naar voren gekomen, naast een aantal andere aspecten waarop mensen graag geschoold willen worden.

a. Meer inzicht verkrijgen in eigen positie en rol

In gesprekken met kartrekkers van burgerinitiatieven rond sociale grondrechten is naar voren gekomen dat er behoefte bestaat aan meer inzicht en vaardigheid wat betreft de eigen positie en rol. Kartrekkers worden door beroepskrachten nog vaak in de rol gezet van vrijwilliger. Dat correspondeert niet meer met de eigen rolopvatting. Mensen zien zichzelf steeds meer als mensen die zelf vorm en inhoud geven aan de beslis- en uitvoeringsmacht van burgercollectieven. Ze willen geschoold worden om die rol met meer kennis, kunde en vaardigheid uit te oefenen. Dat vergt eveneens een scholing van beroepskrachten, die vaardigheden moeten opbouwen om die eigen rol van burgercollectieven te ondersteunen in plaats van met alle goede bedoelingen in feite te belemmeren.

b. Aspecten die uitgediept moeten worden

In een op te bouwen Vakschool Sociale Coöperaties moeten modules worden ontwikkeld rond de volgende aspecten:

- Kennis: bewust worden van het systeemweefsel en jouw authentieke plek daarin
- Ervaringen: waar zet het systeem je neer en wat heb je nodig om jouw plek in te nemen
- Vaardigheden: neem je plek in, samenwerken, coöperatief handelen
- Attitude: het opbouwen en vasthouden van een rolbestendige houding

In gesprekken met belangstellenden/belanghebbenden is een eerste invulling gegeven aan modules voor een meerdaagse vorming (zie www.cooperatievakschool.nl)

HOOFDSTUK 5 – BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk formuleren we allereerst een aantal bevindingen die van belang zijn voor de verdere ontwikkeling van een beleid dat de gangbare top-down-benadering vervangt door een bottom-up-benadering die burgerinitiatieven op het terrein van sociale grondrechten ondersteunt ruimte biedt en ondersteuning geeft. Vervolgens geven we enkele aanbevelingen hoe de aanzetten die gerealiseerd zijn in het project 'Collectieve Redzaamheid' kunnen worden voortgezet.

5.1. BEVINDINGEN

Bevindingen die van belang zijn voor de verdere ontwikkeling van een beleid dat ruimte en steun geeft aan de opbouw van collectieve redzaamheid door burgercollectieven die zich inzetten voor het herstel en/of behoud van sociale grondrechten en bestaanszekerheid.

5.1.1. Er wordt in onvoldoende mate onderscheid gemaakt tussen participatie en zelfsturing

Er wordt al jarenlang veel geschreven en gesproken over en geëxperimenteerd met een vernieuwing van het openbaar bestuur. Meer ruimte voor initiatieven van burgers, is het parool. Zolang daarbij het vertrekpunt van denken en doen bij de instituties van het openbaar bestuur blijft liggen, worden burgerinitiatieven – alle goede bedoelingen ten spijt – ingezet als instrumenten van een overheid die steeds verder ingrijpt in de leefwereld van burgers. De kernvraag in dit verband luidt: wordt er gedacht en gehandeld vanuit de systeemwereld van de overheid of vanuit de leefwereld van burgers? In het eerste geval is er sprake van participatie van burgers: mensen mogen meedoen met initiatieven van de overheid. In het tweede geval is er sprake van zelfsturing door burgers: zij zijn eigenaar van hun initiatieven en als het nodig is vragen zij de overheid om hen op onderdelen te ondersteunen. Participatie of zelfsturing? Het is een wereld van verschil. Het participatiespoor leidt tot een modern openbaar bestuur dat meer dan ooit sturing geeft aan de levens van mensen middels eigen werkzaamheid van betrokkenen, dat burgerinitiatieven absorbeert in het openbaar bestuur en dat de bestaande sociale en politieke verhoudingen in de samenleving uiteindelijk bestendigt en daarmee vernieuwing van het politieke in feite zelf in de weg staat. Het spoor van de zelfsturing leidt tot een herontdekking en versterking van vitale gemeenschappen van burgers die in samenspraak inhoud en vorm geven aan hun samenleven, die daarmee de zeggenschap over delen van de openbare ruimte naar zich toe trekken, terug opeisen en die zich vanuit hun eigenheid als autonome collectieven gaan verhouden tot de overheid, hetgeen kan leiden tot een vernieuwing van sociale en politieke verhoudingen. De taal die in beleidsnota's en andere geschriften over vernieuwing van het openbaar bestuur wordt gebruikt, roept het idee op dat iedereen schier vanzelfsprekend op het spoor van de zelfsturing zit. De werkwoorden die in deze geschriften gebruikt worden, onthullen evenwel dat veel als vernieuwing of transformatie gepresenteerd denken en doen uiteindelijk toch zijn vertrek- en eindpunt vindt in de wereld van de overheid. Om de bestuurspraktijk echt te veranderen en de verbinding met het grote aantal burgers dat niet meer gaat stemmen te herstellen, moet een scherp onderscheid worden gemaakt tussen transformatie van boven-af en transformatie van onder-op. De gebruikte werkwoorden maken duidelijk welke beweging gaande is.

5.1.2. Geijkte structuren en patronen blijven in sterke mate denken en doen bepalen

Het is nog niet zo lang geleden dat er reeksen boeken verschenen over ‘de burger als klant’ en dat in kringen van (semi-)overheden en (welzijns)instellingen gedacht en gewerkt werd als ware deze organisaties bedrijven die producten leverden voor mensen die louter gezien werden als afnemers. Dat denken en doen is op veel plaatsen nog steeds gangbaar. Juist mensen die de beperkingen van dit denken en doen ervaren hebben belangstelling voor een tentoonstelling over sociale coöperaties en nemen deel aan themabijeenkomsten over dit onderwerp. Bij hen leeft ook veel sympathie voor dergelijke burgerinitiatieven met betrekking tot sociale grondrechten. Ook zijn erkenning en besef aanwezig van de noodzaak om het gangbare denken en doen te veranderen wil er daadwerkelijk ruimte komen voor een ander beleid en een andere aanpak. Tegelijk zijn er grote aarzelingen om in de dagelijkse praktijk inderdaad anders tegen ontwikkelingen aan te kijken en er anders mee om te gaan. De geijkte structuren en patronen blijven sterk aanwezig, ze bepalen in hoge mate het doen en laten en zowel burgers als professionals ontmoeten belemmeringen om buiten deze geijkte paden nieuwe wegen te verkennen. Scholing en uitwisseling zijn nodig om mensen meer vertrouwen en vaardigheden te geven in hun zoektocht naar vernieuwing van denken en doen.

5.1.3. De werkelijkheid wordt nog te veel door de bril van de overheid bekeken

De rol van burgerinitiatieven in de openbare ruimte wordt doorgaans vooral gezien vanuit de positie van de overheid die als het ware een vanzelfsprekende alleenheerschappij heeft over de openbare ruimte. Bij het sturen van ontwikkelingen in het openbaar bestuur naar aanleiding van opkomende burgerinitiatieven wordt de bril van de overheid opgezet. De kennis van mensen en hun samenlevingsverbanden komen daarbij onvoldoende tot hun recht en hun ontwikkelingsmogelijkheden worden eerder geblokkeerd dan bevorderd. De vraag is in hoeverre daardoor ook de mogelijke en noodzakelijke vernieuwing van het openbaar bestuur wordt beperkt.

5.1.4. Het begrip ‘openbaar bestuur’ kan worden verbreed

Openbaar besturen beperkt zich in de regel tot het doen en laten van gemeenten, samenwerkingsverbanden, provincies, waterschappen, Rijk, Europese Unie. Er komen steeds meer burgerinitiatieven die een eigen en autonome rol opeisen in het besturen van de openbare ruimten, de gemeengooden. De vraag is of deze burgerinitiatieven naast overheidsinstellingen (gemeenten, provincies etc) een eigen plek krijgen in hetgeen we definiëren, beschrijven en analyseren als openbaar besturen. Zo’n verbreed begrip van openbaar besturen – en wellicht moeten we een andere term vinden als uitdrukking van de verandering die de verbreding met zich meebrengt – is nodig om te komen tot een evenwichtige relatie tussen burgerinitiatieven en overheden.

5.1.5. Sociale coöperaties beheren gemeengoed vanuit publiek belang

Het samenspel tussen burgerinitiatieven en overheden vraagt niet zozeer om nieuwe vaardigheden binnen bestaande structuren, maar vraagt veeleer om het ontwikkelen van structuren van openbaar bestuur die de zeggenschap over de openbare ruimte niet langer alleen legt bij de overheid, maar die de eigenheid van vitale gemeenschappen erkent en respecteert. En bij die eigenheid hoort ook het borgen van publieke belangen; dat is juist de kern van het bestaan van deze basisinitiatieven. In juridische zin ressorteren burgerinitiatieven onder het privaatrecht en vanuit die invalshoek voelt de overheid zich geroepen garanties te eisen voor de borging van publieke belangen. Met de uitvoering

van hun inhoudelijke collectieve taken scharen de burgerinitiatieven zich onder het publieke recht en besturen en beheren ze gemeengoed op een wijze die inhoud en vorm geeft aan het publiek belang. De vraag is of alle gemeengoed zich leent voor beheer door burgercollectieven. Mogelijk zijn er bepaalde collectieve goederen die alleen de overheid kan garanderen.

5.1.6. Het collectief komt opnieuw in zicht

Een omstandigheid die van belang is voor het realiseren van goede levensomstandigheden voor eenieder en voor sociale vooruitgang voor allen is: opnieuw gezamenlijkheid van situatie en belangen leren onderkennen en opnieuw opbouwen van collectieven, van wij-gevoel. Sociale coöperaties zijn daarmee bezig. Ze zijn een correctie op de ontwikkeling dat sociale rechten steeds meer het karakter hebben gekregen van individuele rechten/aanspraken. Daarmee zijn de collectieven verdwenen die vanaf de basis in de samenleving druk kunnen mobiliseren om zaken anders te regelen. Heel veel mensen verkeren in bestaansonzekerheid, maar van collectief protest en verzet is nauwelijks sprake. Het protest uit zich individueel in ziekte, berusting, burn-out. Er is sprake van een individualisering van verweer; de gezamenlijkheid van situaties en belangen wordt niet meer onderkend. De belangstelling voor en opkomst van sociale coöperaties duiden op een ommekeer in dit tot nu toe gangbare denken en doen.

5.2. AANBEVELINGEN

5.2.1. Bereidheid moet aanwezig zijn om gangbare denken en doen te heroverwegen

Autonome burgerinitiatieven – zeker de initiatieven die zich beroepen op de sociale grondrechten en die zelf in hun buurt/gemeenschap bestaanszekerheden proberen te realiseren – sturen aan op publiek en collectief eigenaarschap van gemeengoederen en combineren dat met een streven naar vernieuwing van de democratie. Impliciet of expliciet geven ze daarmee een kritische aanvulling of correctie op het gangbare overheidsdenken en -doen, dat schier vanzelfsprekend vertrekt vanuit de basisprincipes van de gangbare economie: loonarbeid, privé-eigendom, markt. Een gelijkwaardige relatie opbouwen tussen deze burgerinitiatieven en overheidsorganen kan alleen als het gangbare economische denken en doen mee ter discussie wordt gesteld. En hetzelfde geldt voor het gangbare denken en doen over (parlementaire) democratie. Sociale coöperaties werken kleinschalig aan een economie die gericht is op collectief belang, het goede leven van een gemeenschap, en niet op het individueel belang. Ze willen ook zeggenschap over de inrichting van de economie, over wat en waarvoor geproduceerd wordt: het collectief moet in de gelegenheid zijn om het algemeen belang veilig te stellen. Dat kan alleen bij publiek, collectief eigenaarschap over gemeengoederen.

5.2.2. Om sterker te staan moeten basisinitiatieven zich presenteren als sociale coöperaties

In Limburg zijn slechts weinig burgercollectieven die zichzelf presenteren als sociale coöperaties, dat wil zeggen dat ze hun initiatief en hun activiteiten in het licht zetten van het herstel en/of behoud van sociale grondrechten. Hun positie en rol zouden versterkt kunnen worden als ze dat wel zouden doen. Ze zouden met meer zelfverzekerdheid hun doel nastreven en erkenning afdwingen wat betreft hun positie en rol. Het zou helpen als dergelijke potentiële sociale coöperaties op gezette tijden bij elkaar konden komen om ervaringen, successen en mislukkingen, uit te wisselen en elkaar te ondersteunen. Deze uitwisseling hoeft niet beperkt te blijven tot de provincie Limburg. Integendeel. De netwerkvorming van sociale coöperaties kan zich uitbreiden over heel Nederland. Op basis van de uitwisseling van ervaringen zouden burgercollectieven rond sociale grondrechten een manifest kunnen opstellen om het fundamentele karakter van hun initiatief te verduidelijken en er maatschappelijke erkenning voor te verwerven. De erkenning van het maatschappelijk belang van sociale coöperaties versterkt ook de positieve werking ervan voor mensen die vaak in hun eentje worstelen met een gebrek aan bestaanszekerheid. In onze individualistische samenleving zien we dat mensen sterk op zichzelf teruggeworpen worden. Mensen die geen netwerk hebben en/of kunnen opbouwen en onderhouden (door gebrek aan geld, goede gezondheid of sociale vaardigheden) kunnen de condities voor hun eigen bestaanszekerheid moeilijk duurzaam waarborgen. Een sociale coöperatie biedt mensen kansen om als collectief *samen met anderen zélf* te werken aan (het verbeteren van de condities voor) hun bestaanszekerheid. Dat gebeurt op de eerste plaats dankzij de bewegingsruimte die sociale coöperaties aan mensen geeft: in het collectief hebben mensen kansen om met elkaar in contact te komen, van elkaar te leren en gebruik te maken van elkaars mogelijkheden en kwaliteiten. Op de tweede plaats vergroot het meedoen in een collectief het inzicht in en vertrouwen op je eigen kwaliteiten. Kortom: door samen te werken met anderen kun je dingen voor elkaar krijgen die alleen niet lukken. Die positieve werking voor individuen hoort ook bij de maatschappelijke waarde van sociale coöperaties.

5.2.3. Gestarte activiteiten moeten worden verduurzaamd

De tentoonstelling met banners waarop een aantal sociale coöperaties in Nederland zich presenteren heeft in 2018 een aantal weken in acht Limburgse gemeenten gestaan. Rond deze tentoonstelling is informatie verstrekt over armoede, bestaanszekerheid en sociale grondrechten. Ook zijn themabijeenkomsten gehouden over ervaringen en aspiraties van burgercollectieven die met hun inzet voor sociale grondrechten de bestaanszekerheid en redzaamheid van gemeenschappen en leden van gemeenschappen vergroten. Deze activiteiten, die de kern vormden van het project 'Collectieve Redzaamheid', moeten in meer Limburgse gemeenten worden gehouden. Het basismateriaal is aanwezig en dit project heeft aangetoond dat mensen hiervoor te mobiliseren zijn.

5.2.4. Uitwisseling en scholing zijn nodig

De deelnemers aan de bijeenkomsten hebben aangegeven dat scholing en uitwisseling nodig zijn. Het werken als sociale coöperatie, als burgercollectief rond sociale grondrechten, vergt specifieke kennis en kunde. Dit besef ontstaat en groeit tijdens uitwisselingsbijeenkomsten. Dan ontstaat tegelijkertijd de behoefte aan kennis en het ontwikkelen van vaardigheden. Hetzelfde geldt voor beroepskrachten die ondersteuning geven aan dergelijke basiscollectieven. In samenspraak en samenwerking met enkele kartrekkers en beroepskrachten zijn scholingsmodules uitgewerkt en uitgetoetst. Er is een opzet gemaakt voor de vorming van een Coöperatieve Vakschool. Er kan een beroep gedaan worden op deze Vakschool voor het verzorgen van scholing en training ter vergroting van de vakbekwaamheden die nodig zijn om een sociale coöperatie te runnen en/of te ondersteunen.